

Nyere jydsk Bydannelser

AF SØREN VASEGAARD

Vinderup, den blomstrende By i Sandet.

Da Jernbanelinien mellem Skive og Struer blev afstukket i Begyndelsen af 1860'erne, var det nok Meningen, at den skulde være gaaet noget længere mod Syd, dvs. ned omkring Sevel - velsagtens for at faa noget mere Opland til begge Sider. Men Mændene i Sevel brød sig ikke om at faa al den Larm, og hvad dermed følger, op ad deres fredelige Landsby, hvorfor de nok bad sig fritaget, og dette skal, efter hvad Traditioner i Egnen beretter, være den første og væsentligste Grund til, at Banen ikke kom dertil.

Amtsraadsmedlem, Proprietær Fabricius, som i 1842 var blevet Ejer af den gamle Ladegaard Vinderupgaard, (der var Rester af et meget gammelt middelalderligt Gods), har sagtens i den Anledning begyndt at røre paa sig, vel vidende, at naar Sevel ikke vilde have Bane, saa var der Chancer for, at den kunde komme forbi hans Dør og navnlig over hans Grund. Der var desuden den gode Betingelse til Stede for Station paa Vinderupgaards Mark, at den i 1850'erne anlagte nye Landevej fra Holstebro til Skive i Forvejen gik over Vinderup - hvad Fabricius forøvrigt nok selv havde en ikke uvæsentlig Andel .

Det var da ret naturligt, at der blev Station der, hvortil en hovedvej førte fra begge Sider. Endvidere havde Stedet den Fordel som Stationsplads, at Jorden ikke var for god til det, da den var stærkt sandet. Det hed ligefrem i Egnen "æ Saaend" (Sandene), en Betegnelse, som det beholdt ogsaa efter, at der var blevet Station, idet der da f. Eks. kunde hedde: „Nu holder æ Tog nier i æ Saaend."

Sogneraadsformand, Træhandler Christensen i Vinderup, som har fortalt mig disse og mange flere Træk af Stationsbyens Oprindelse og Udvikling - som han personligt har været Vidne til og delvis en betydende Deltager i -tilføjede, at der ogsaa i Egnens Folketro var gaaet Forvarsler for Jernbanen paa dette Sted., Naar Kreaturerne overnattede her, -forinden Banelinien var blevet afstukket, var de altid saa sært urolige i Modsætning til, hvad der var Tilfældet udenfor denne Strækning.

Desuden havde gamle Folk set en Kirke nede „i æ Saaend", længe før der var Tale om Bane og Station, endsige da om By. (Kirken er jo nu ogsaa forlængst blevet rejst i Stationsbyen). Saaledes synes da Vinderup at være udpeget af mystiske Kræfter til at være Skueplads for en moderne By, og det vilde altsaa rimeligvis ikke have haft Indflydelse paa Begivenhederne, om ogsaa de Sevel Mænd havde ønsket Banen ned til deres By.

****

Det maa nu staa hen, hvor megen eller hvor lidt Betydning Mystikken har haft for Jernbanens Anbringelse over Vinderupgaards, Grund. Hvad der kan dokumenteres nok saa sikkert, er Proprietær Fabricius' Virksomhed. Men om han ogsaa har anet, at der vilde følge en By efter Stationen, er mere tvivlsom. I hvert Fald oplevede han det ikke, thi da han døde i 70'ernes Begyndelse, var der ikke bygget andet end Stationen ved den Bygning, han selv havde ladet opføre, og hvori der var Kro i den ene Ende og Købmandsforretning, i den anden. Det skyldes sagtens ogsaa ham, at der i 1870 blev Markeder i Vinderup. Men paa den Tid var der jo heller ikke paa Landet Brug for nogen af alle de Forretninger, som siden voksede frem i Kraft af Landhusholdningernes Omlægning. Først da det skete, viste det sig, at der var gode Betingelser for en ny Handelsplads her, hvor der var over to Mil til de nærmeste Købstæder Holstebro og Skive. (Struer var dengang kun en lille Plads, der nærmest var Anneks til Holstebro).

Noget tilfældigt bliver det vel altid, hvilken Næringsvej der melder sig først paa saadanne nye Pladser; men det maa jo under alle Omstændigheder være indenfor det nødvendige Forbrugs Omraade. Og der maa vel saa tillige tages Hensyn til Egnens Befolknings Ejendommelighed og i det hele taget til mange Omstændigheder, som ikke uden videre kan beregnes paa Forhaand. Naar det f. Eks. vistnok aldrig har været en Smed, som har været den første Haandværker, der har nedsat sig paa saadanne Nybyggerpladser, saa hænger det naturligvis sammen med, at Landsbyerne i Egnen altid var forsynet dermed i Forvejen.

Her i Vinderup blev en Bager Nr. 1. Han kom i 1879, efter hvad cand. phil. Jul. Madsen Oplyser i sin Beskrivelse af Vinderup (1917) i „Jydske Byer og deres Mænd“, 9. Bd. Men allerede tre Aar efter kom den første S m e d, vel sagtens i Erkendelse af, at Landevejstrafikken maatte kunne give ham Arbejde. Aaret efter (1883) nedsatte den første Dyr1æge sig her, i 1886 kom den første Læge, i 1887 den første Urmager og samme Aar den første Træhandler (den senere Sogneraadsformand), i 1888 den første Manufakturhandler og den første Snedker.

Sogneraadsformanden har forklaret mig, hvordan det gik til, at der paa saa tidligt Tidspunkt kom Læge til Vinderup. Dengang var der en Præst ved Navn Theilade i Kirkebyen Sahl, hvorunder Vinderup hørte, og Præsten syntes, det var behageligt, om der var en Læge i Nærheden. hvorfor han fik tegnet en "Garantikapital" paa 800 (otte Hundrede) Kroner, som en Læge altsaa var sikret i aarlig Indtægt. For dette det Beløb fik Præsten virkelig den holstensk fødte og tysk uddannede Læge Meyer-Hane til at nedsætte sig i Vinderup.

Han var da 66 Aar gammel og havde den meste Tid af sit Liv været Militærlæge - under Treaarskrigen i Oprørshæren og derefter forskellige steder i den danske Hær, til han som Overlæge tog sin Afsked og udnævntes til Etatsraad i 1885. Han har formodentlig kedet sig ved sin ledige Stilling og har saa taget Chansen og de 800 Kr. i Vinderup for at faa Tiden til at gaa med noget. Hvordan denne holstenske Militærlæge er kommet ud af det med den til jydsk Landbefolkning, som i Forvejen nærede en rædselsblandet Respekt for Læger, er et Kapitel for sig; men for ham som Pensionist har Fortjenesten vel ikke været det afgørende, saa Patienternes Antal har været underordnet. Saa

vidt jeg kan se, blev han i Vinderup til 1894, da han flyttede til Sorø, hvor han praktiserede til sin Død i 1897.

***

I Løbet af 1880'erne blev da Grundlaget for Vinderup Stationsby lagt. Den anførte Liste over de næringsdrivende, som i disse Aar opslog deres Teltpæle i den spæde By, var i og for sig nok til at overbevise Omegnen om, at stedet havde Fremtiden for sig. Jeg mener navnlig, at den første Manufakturhandler i 1888 i saa Henseende kan gælde for at være en gyldig Strømpil. De, der har læst min Beskrivelse af Ry Stationsbys Udviklingshistorie vil maaske erindre, at den Slags Forretning først kom meget sent dertil, i hvert Fald meget senere end her i Vinderup. Naar den sidstnævnte By kom saa meget tidligere med. paa dette Felt, hænger det sammen med, at Holstebro og Skive ikke i denne Branche kunde være saa stærke Konkurrenter til Vinderup som Aarhus var det til Ry, og dermed har vi ogsaa en af de særlige Betingelser for Vinderups Trivsel. (Jeg underkender dog ikke dermed de beskednere Krav til Manufakturvarer, som Vinderup-Egnens Kvinder dengang kan have stillet i Sammenligning med Aarhus-Egnens).

Inden vi følger Vinderups Udvikling ind gennem 90'erne, har det sin Interesse at se, hvor meget By der fandtes ved 80'emes Slutning, hvad en Undersøgelse af Sahl Sogns Folketal i nogen Grad kan give Oplysning om. Dette var i 1860 949 og steg derefter til 1058 i 1870. I denne Stigning er der ikke mere, end der naturligt kan komme paa den rene Landbefolknings Konto. Men - da Tællingen i 1880 viste 1253, dvs. en yderligere Tilvækst paa næsten 200, er det temmelig givet, at Stationsbyen maa have en kendelig Del deri. Og naar det saa i 1890 er kommet helt op paa 1513, maa det nødvendigvis skyldes andet end Landbefolkningens Vækst. Jeg kalkulerer da ikke meget forkert ved at anslaa Vinderups Befolkning i 1890 til omved 350.

***

Det frugtbareste Tiaar i Byens Historie synes at have været 90'erne. Det begyndte med, at Vinderup havde sit første Dyrskue i 1890, og derefter blev der for Alvor Fart i Byggeriet, meddeler Sogneraadsformanden mig. Denne Udviklingsperiode førte bl. a. med sig, at der nu var blevet det fornødne Grundlag for Oprettelsen af Sygekasse i Byen, som især han interesserede sig for og tog sig alvorligt af. Dermed skabtes saa igen de fornødne Betingelser for Befolkningens Benyttelse af Lægehjælp og Lægernes Eksistens i Vinderup.

I de samme Aar opnaaedes mellem Egnens religiøse Bevægelse en betydningsfuld Overenskomst om Bygningen af et fælles Menighedshus, idet Grundtvianere, Missionsfolk og Bornholmere enedes om at dele Mødesalen mellem sig, saa hver Retning fik sine bestemte Aftener. Denne smukke Fordragelighed, som vistnok ikke har mange Sidestykker ud over Landet, er Grunden til, at Vinderup ikke har det sædvanlige Missionshus, og lignende Forsamlingsstue for hver sin religiøse Opfattelse. Desuden fik dette fælles Menighedshus den Betydning, at Vinderup bogstaveligt talt blev Centrum for alt religiøst Liv i Egnen. Det blev opført i 1894.

I det, følgende Aar blev Vinderup Valgsted for Ringkøbing Amts 4. Folketingskreds, hvad der naturligvis blev til stor Gavn for Byen, som derved gæstedes af mange Mennesker omkring Valgene og desuden blev kendt over hele Landet.

Der stod dengang stærk Kamp om, hvor den nye Kreds skulde have Valgsted, og Struer var naturligvis svært paa Tærne for at faa det henlagt dertil. Efter at det endelig var afgjort, at det skulde være i Vinderup, fandt den første Valghandling Sted 1895 i et vedholdende Regnvejr. Folk rnaatte da staa under aaben Himmel og blev temmelig vaade. Redaktør Krarup fra Struer tog deraf anledning til at gøre Vælgerfolket opmærksom paa, hvor forkert det var, at ikke hans Forslag om at lægge Valgstedet i Struer var blevet gennemført, for saa havde Folk kunnet komme i Husly. Men denne Udtalelse tog Vinderupperne meget unaadigt op - Redaktøren fra Struer skulde ikke komme her og fiske efter Vinderups Opland, og resultatet blev saa, at man vedtog at afsige Krarups Blad „Struer Dagblad" og i Stedet for bestille „Holstebro Dagblad". (Meddelt mig af Red. C. Rasmussen, Hobro).

Forandringen var nu ikke gennem gribende, da det førstnævnte Blad var det samme som sidstnævnte, blot med et andet "Hoved", idet Struerbladet blev trykt og redigeret fra Holstebro. Men Redaktør Krarup personlig blev jo en Erfaring rigere ved den Lejlighed.

Ved den følgende Folketælling, da de bymæssige Bebyggelser første Gang fik deres særlige Skemaer, blev Vinderups Befolkning optalt til 505 Indbyggere.

***

Der 20. Aarhundrede bekræftede og udbyggede straks i det første Tiaar den Udvikling, der havde fundet Sted forud.

Jul. Madsen nævner fra 1902 Oprettelsen af Rings Klæde fabrik, som i 1916 beskæftigede 15 Arbejdere, og saaledes har været med til at udvide Beskæftigelsesgraden i byen betydeligt. Forfatteren oplyser imidlertid, at da Krigsaarenes Kulvanskeligheder lagde saa megen Dæmper paa Dansk Virksomhed, "udlejede" Fabrikken sin Dampkraft til Driften af det i 1913 oprettede kommunale Elektricitetsværk, for at Byen ikke skulde savne Elektricitet. Det er den sidste Efterretning, jeg har kunnet finde om denne Fabrik. I Traps 4. Udg. (1928) omtales den ikke, og ingen nævner den nu som Eksempel paa Foretagsomheden. Den maa da vel paa et eller andet Tidspunkt have kapituleret. Dette synes at være symbolsk for Vinderups Industri; det er aabenbart paa andre Omraader, Byen har fundet sit Eksistensgrundlag.

Aaret 1905 var paa forskellige Omraader et særligt godt Aar, idet man i dette Aar byggede den Kirke, som de synske gamle havde set paa det ubebyggede sandede Terræn (den indviedes 4. Febr. 1906); endvidere fik Stationsbyen dette Aar sin Skole og sit Apotek, og endelig vedtoges det at oprette selvstændigt Bankinstitut for Vinderup. Det aabnedes i Marts 1906 under Navnet Vinderup Bank, og denne kunde saaledes i Foraaret 1931 fejre sit 25 Aars Jubilæum.

I den Anledning gav dens Direktør gennem alle Aarene, Sagfører Carl Hviid (i "Skive Folkeblad") en summarisk Oversigt over dens Virksomhed, og forudsat at Intervieweren har opfattet det rigtigt, maa det siges, at Banken er et endogsaa usædvanlig solidt Foretagende. Den har "aldrig haft Vanskeligheder", "aldrig staaet over for noget Krav, som den ikke har kunnet imødekomme", "og Børsspekulation og Gaardslagting har ikke haft vor Interesse". "Men - tilføjede Direktøren - jeg vil hævde, at Vinderup Banks Dispositoner har været præget ikke blot af Forsigtighedshensyn, men ogsaa ud fra Motiver om at gøre Ret imod alle under Ansvar".

Direktør Hviid nævnede iøvrigt i sin Redegørelse et Navn; som man ofte støder paa i Vinderup; naar Talen er om solide og ansete Mænd i Byen, nemlig Møller Jensen. Han er Søn af den første Bager, der nedsatte sig her; han var „Sjælen" i Bankens Oprettelse og er Formand i dens Bestyrelse. Møller Jensen er altsaa huskendt i Vinderup og Omegn. Han har fra første Færd det nødvendige Lokalkendskab til at kunne bedømme en hvilken som helst Situation, og den, der een Gang har vekslet nogle Ord med denne Mand, er ikke i Tvivl om, at han forstaar at skønne rigtigt. Saadanne Pengeinstitutter under kloge Mænds Ledelse bidrager i vor Tid uoverskueligt til at gøre en opvoksende Bys Erhvervsliv sundt og solidt og dermed til at fremme dens vækst og Anseelse.

Sogneraadsformanden sagde ogsaa til mig, at det var efter dette frugtbare Udviklingsaar 1905-6, at ældre Folk begyndte at flytte til Vinderup, dvs. at Aftægtsfolk, Pensionister og Rentiers derefter fandt, hvad de behøvede her for at kunne leve en behagelig Tilværelse.

I de sidste 25 Aar synes der ikke at være sket særlig bemærkelsesværdige Begivenheder ud over den nødvendige indre Organisation af de bymæssige Forhold: Ombygning af den gamle Kro til det nuværende tidssvarende Hotel (1904) og Hotellets Udvidelse med Teatersal (1916), kommunalt Vandværk (1924), Alderdomshjem for Sahl Kommunes Aldersrentenydere (1925), som dog - viseligt beregnet - er saa stort, at det kan huse andre Kommuners gamle, for hvem der da betaales. Endelig er der af Vinderup Borgere indrettet et Lystanlæg paa Aktier, som ikke skal give Udbytte.

Byens Vækst i de sidste 25 Aar illustreres af følgende Tal fra Folketællingerne: 1906: 754, 1911: 981, 1916: 1053, 1921: 1285, 1925: 1391, 1930:1430 Indbyggere.

***

Overfor bemærkede den vagtsomme Læser, at baade Elektricitetsværk og Vandværk er kommunale Institutioner. Det vil sige, at de er bekostet af hele Sahl Kommune, hvad der ingenlunde er et ganske selvfølgeligt og almindeligt Fænomen, da i hvert Fald Vandværket jo kun kan komme Stationsbyen i snævrere Forstand til Gode. Vi staar da overfor et ret betydningsfuldt og interessant Moment: Byen's Forhold til Landdistriktet, hvorom det den nok er værd at gøre nogle oplysende Bemærkninger.

Sahl oprindelige Sogn omfatter et Areal paa 3682 Hektarer, som for Størstedelens Vedkommende er middelgod, opdyrket Jord, hvorpaa der, inden stationbyen opstod (1870) levede godt 1600 Mennesker. I 1925 var hele sognekommunen (landdistrikt og Stationsby) paa i alt 2769 Indbyggere, og der var altsaa i de 55 Aar sket en Forøgelse af Befolkningen paa omved 1750, hvad der svarer til en Tilvækst, paa ca. 175 pCt.

Som det er Tilfældet overalt i Landet, bærer Landdistriktet, som praktisk talt er ensbetydende med Landbrugserhvervet, kun en ringe Del deraf, idet denne Del af Kommunen i 1925 kun var befolket med 1378 Personer, medens Stationsbyen samme Aar - som anført ovenfor - talte 1391 Indbyggere. Medens Byen saaledes, uafbrudt er vokset det og ved forrige Folketælling for første Gang havde over Halvdelen af Kommunens samlede Indbyggertal, saa har dette Landdistriktet i indeværende Aarhundrede, - med nogle mindre Svingninger i Tallet - kun forøget sin Befolkning med 53 Sjæle gennem 25 Aar med Stationsbyens 888 i samme Tidsrum. Dette Forhold er ikke noget særligt for denne Kommunes Vedkommende, da der findes Paralleller dertil overalt, hvor Bydannelser er opstaaet i Landkommuner, men det bør dog anføres ogsaa i denne Forbindelse for at den Side af Byens Udviklingsvilkaar kan blive belyst.

Paa Baggrund af denne stilfærdige Kamp om Tyngdepunktet i Kommunen kunde man da formode, at det kunde have Vanskeligheder for Vinderup at faa gennemført Foranstaltninger, der væsentligst var til Fordel for Byer, men som hele Kommunen skulde være med til at betale. Og da Landdistriktet endnu i 1913 rummede 3-400 Mennesker flere end Byen, er det maaske ikke noget Tilfælde, at elektricitetsværket kommer før Vandværket, da Traadene jo lettere kunde - og faktisk ogsaa blev trukket - ud i Landet, end Vandførende kunde graves ned over længere Afstande og hvis denne Formodning er rigtig, kunde Forklaringen paa det kommunale Vandværk i 1924 i Overensstemmelse hermed søges i den Omstændighed, at Byen i denne Periode stod paa Grænsen til at rumme Flertallet af Kommunens Beboere.

Imidlertid er det tvivlsomt, om denne rent talmæssige Betragtning rummer den egentlige Forklaring, selv om den maaske nok kan have haft sin „underbevidste“ Betydning. Jeg er snarere tilbøjelig til at antage, at Stationsbyen allerede meget før er ind gaaet i hele Befolkningens Bevidsthed som deres fælles By, dens fælles Handelscentrum - og - hvad der ikke betyder mindst - Sædet for de bedste og sikreste Skatteydere. Det sidste Moment er fremhævet paa andre jydsk Egne, og det vilde da være helt utænkeligt, at det ikke ogsaa blandt vestjydske Bønder er vurderet efter Fortjeneste.

Allerede i den omtalte Demonstration mod Struer-Redaktørens Regnvejstale i 1895 ligger der et Fingerpeg i Retning af Stolthed over og Kærlighed til Stationsbyen; men saadanne Institutioner som det fælles Menighedshus og den solide Bank har jo ingenlunde været blot for Stationsbyen.

Men endelig beror det gode Forhold mellem By og Land indenfor den samme Kommune i ikke ringe Grad paa den Personlighed, som kommer i Spidsen for den kommunale Administration, dvs. paa Sogneraadsformanden. Jeg har anført flere Eksempler paa, hvorledes den rette Mand paa denne Post har

forstaaet at udjævne snæversynede Modsætninger mellem Landboer og Byfolk. Og i den Henseende- har Sahl Kommune, efter hvad man sagde mig i Vinderup, været særlig heldigt stillet med Træhandler Christensen i Spidsen for Sogneraadet som den Mand, der af Fødsel er Sognets egen, af Væsen er afholdt af alle paa Grund af sin jævne Fremtræden og i Kraft af sin Klogskab er respekteret overalt.

Der har vel nok været Gnidninger mellem By og Land foran hvert Sogneraadsvalg, men det hører jo til foran Valg. Men større Modsætninger mellem de to Faktorer er der dog ikke, end at Byen i 1929 valgte 6 Repræsentanter, medens Landet kun fik 3 af Raadets Medlemmer.

I Forbigaaende har jeg antydnet, at Vinderups Erhvervsliv ikke er særligt industrielt præget. Det plejer jo altid at kunne ses af Sogneraadets partipolitiske Sammensætning, da Fabriksarbejdere jo som Regel er socialdemokratisk farvede. Nu er Egnen jo afgjort venstresindet og i saa Henseende meget konstant i sine politiske Valgresultater; men Byer med Industri plejer desuagtet at rumme en vis Del Socialisme, afpasset efter Virksomhedernes Størrelse. De kommunale Valgresultater viser imidlertid her en meget usikker socialistisk Indstilling: I 1921 fik Socialdemokrater og Radikale i Fællesskab valgt 2 Kandidater; men i 1925 opnaaede de førnævnte slet ingen paa deres egen af Liste for dog igen i 1929 alene at faa valgt 2 Mand. Listen var ganske vist opstillet i Stationsbyen men den har vel nok samlet ogsaa de spredte Partifællers Stemmer ude i Landdistriktet.

Statsbanernes Beretninger bekræfter denne Opfattelse af Vinderup som fabriksfattig By, idet Jernbanestationen efter Omsætningens Størrelse i 1903-4 var Nr. 90, men i 1929-1930 Nr. 105. Som vi ved, betyder det ikke tilsvarende Tilbagegang i Byens Vækst, men blot dette, at Stationer i Byer med Produktion for et større Marked har trængt den nedad i Rækkefølgen. Industrien skal nemlig baade modtage Produkterne og afsende de færdige Varer med Jernbanen; men Handelen kommer højt regnet kun i forbindelse med Toget det halve Antal Gange, - nemlig ved Modtagelsen af Varerne, og Biltrafikken har endda delvis ogsaa ophævet dette Forhold.

Men til Gengæld er Vinderup en solid Handelsplads for Omegnen. Og dertil et overmaade stærkt søgt Mødested, takket være de fortrinlige Lokalforhold. Endelig frembyder de mønsterværdige Hotelforhold de gunstigste Betingelser under et kortere Ophold for Bilister saa vel som for hvem, der i er længere Tid vil have et Tilflugtssted under Ekskurser til Ginding Herreds talrige Seværdigheder, blandt hvilke der ikke nogen Steder i Landet findes Mage til den mærkelige Dal ved Sevel, kaldet "æ Gjæv".